

Panhuysen, R. G. A. M., *Demography and health in early medieval Maastricht. Prosopographical observations on two cemeteries* (Dissertatie Maastricht 2005, [Amersfoort]: Anthro.nl, 2005, 330 blz., €30,-, ISBN 90 810283 1 6).

Maastricht was in de vroege middeleeuwen een belangrijk centrum. Toch is er maar heel weinig bekend over het toenmalige leefklimaat in die plaats. Dat geldt echter niet alleen voor Maastricht, maar ook voor andere West-Europese plaatsen die in die tijd van betekenis waren. De weinige geschreven bronnen uit die periode verschaffen over een dergelijk onderwerp immers nauwelijks informatie. Desalniettemin is het doel van het onderzoek van Raphaël Panhuysen: meer te weten komen over de leefomstandigheden en de gezondheidstoestand van de vroegmiddeleeuwse inwoners van Maastricht. Hij baseert zich daarbij op een alternatief type bron, namelijk menselijke skeletresten.

Panhuysen, die van huis uit historicus is, heeft zich gespecialiseerd in de fysische antropologie en de toepassing daarvan op de archeologie. De afgelopen vijftien jaar heeft hij de nodige ervaring opgedaan met het onderzoek hiernaar. Hij was betrokken bij de archeologische opgravingen, die in Maastricht onder leiding van zijn oom, de stadsarcheoloog Titus Panhuysen plaatsvonden. Daarna werkte hij onder andere bij de afdeling Radiologie van het Academisch Ziekenhuis aldaar aan het verdere onderzoek naar de resultaten van die opgravingen. Bovendien waren zijn activiteiten niet uitsluitend tot een ver verleden beperkt. Opmerkelijk is zijn betrokkenheid als forensisch antropoloog bij het onderzoek naar hedendaagse gruwelen als de massagraven in Vukovar (Kroatië) en bij Prizren (Kosovo).

Sinds de Tweede Wereldoorlog besteden fysische antropologen bij hun osteologische onderzoek in toenemende mate aandacht aan de leefomstandigheden van de mens in het verleden. Hun bevindingen zijn nog maar nauwelijks doorgedrongen in historische studies, maar archeologen maken er inmiddels wel al gebruik van. Met name voor de Vroege Middeleeuwen biedt een combinatie van skeletgegevens en archeologische en historische data tal van mogelijkheden, zo betoogt de auteur in zijn inleiding (hoofdstuk 1), en in Maastricht zijn deze categorieën alledrie vertegenwoordigd. In hoofdstuk 2 geeft hij een helder overzicht van de historische en archeologische stand van zaken. In hoofdstuk 3 beschrijft hij de beide opgravingsplaatsen die hij onderzocht heeft. De eerste bestaat uit de graven die in de huidige Sint-Servaaskerk werden aangetroffen en deel uitmaakten van een veel groter grafveld. De auteur maakt onderscheid tussen drie begravingsfasen: de laatromeinse *cella*-fase (ca. 350-480), de Merovingische *templum*-fase (ca. 480-700) en de Karolingische *basilica*-fase (700-950). Het tweede grafveld (7e-8e eeuw) was veel kleiner en werd bij de Boschstraat opgegraven. Het bleek om een begraafplaats van handwerkslieden met een lage sociale status te gaan. Van de overledenen die in of bij de Sint-Servaaskerk waren begraven, wordt aangenomen dat zij een hoge sociale status hadden (in of dichtbij de kerk begraven, luxueuzer graf, bijgiften) of een middenpositie innamen (verder weg begraven, kuil- of kistgraf, geen bijgaven). Uit hoofdstuk 4 blijkt dat 238 individuen werden onderzocht. De *templum*- en *basilica*-fase leverden de meeste skeletten op, het Boschstraatgrafveld en de *cella*-fase daarentegen bleken het minst verstoord. Het fysisch antropologische en paleopathologische onderzoek naar geslacht, leeftijd bij overlijden,

lichaamslengte, omvang van de schedel, ziekten en gebitstoestand komt in de hoofdstukken 5 en 6 aan bod. In een team van medisch specialisten vond bespreking plaats van de verschillende pathologische aandoeningen, die hierbij werden ontdekt. In hoofdstuk 7 worden de onderzoeksresultaten geëvalueerd. Hoofdstuk 8 bestaat uit een samenvatting van de conclusies.

Een van de opmerkelijkste uitkomsten van het onderzoek van Panhuysen is, dat de begravingen uit de periode 350-480 en die uit de periode 480-700 maar weinig verschillen op het gebied van gezondheid laten zien. Er is dus geen verslechtering van de levensomstandigheden tijdens de overgang van de Romeinse naar de Merovingische tijd aantoonbaar. Wel waren er verschillen, die met de sociale achtergrond van de personen te maken hadden. Zo is bijvoorbeeld de relatie tussen rijke graven en een grotere lichaamslengte opvallend. Over het algemeen kenden alle sociale lagen van de bevolking van het vroegmiddeleeuwse Maastricht gunstige levensomstandigheden en men lijkt niet structureel te hebben geleden aan ernstige ziekten. Relatief vaak kwam diffuse ideopathische skelet hyperostose (DISH) voor, een aandoening die in verband wordt gebracht met overmatig rijke voeding. Een ander opvallend onderzoeksresultaat heeft te maken met de functie van de verschillende begraafplaatsen. Uit het ontbreken van een deel van de mannen op het Boschstraatgrafveld en een aantal onevenwichtigheiden in de leeftijdsverdeling op de verschillende grafvelden blijkt, dat er in het Merovingische Maastricht sprake was van een constellatie van elkaar aanvullende begraafplaatsen, die speciaal gereserveerd waren voor mannen, voor vrouwen of voor kinderen.

Een historicus kan moeilijk beoordelen hoe waardevol deze dissertatie in archeologisch en antropologisch opzicht is. Makkelijker te beantwoorden is de vraag: wat heeft Panhuysen de historicus te bieden? De hoofdstukken 3 t/m 6 (51-212) vormen een nogal uitgebreid technisch onderzoeksverslag met veel anatomie en vooral kwantitatieve resultaten. De gemiddelde mediëvist of in de middeleeuwen geïnteresseerde historicus zal bij het integraal doornemen van de details al snel afhaken. Dat geldt in veel mindere mate voor gedeelten van de evaluatie in hoofdstuk 7 (vooral 226-292). In feite is deze dissertatie vergelijkbaar met het sectierapport van de politicarts, die zich beperkt tot de objectieve resultaten van zijn onderzoek en de verdere interpretatie aan de chercheurs overlaat. Panhuysen kiest er blijkbaar voor om het 'clean' te houden en doet nauwelijks pogingen om zijn onderzoeksresultaten te koppelen aan personen of gebeurtenissen, die uit de schriftelijke bronnen bekend zijn. Dit is enigszins in tegenspraak met de verwachting, die wordt gewekt door de uitvoerigheid van het historische overzicht in hoofdstuk 2. Nog het meest ver in zijn interpretatie gaat de auteur aan het einde van hoofdstuk 7. Hij constateert hier dat in de Karolingische tijd (*basilica*-fase) veel begravingen van mannen met een hoge status in de kerk zelf plaatsvonden en brengt in dat verband nadrukkelijk het Sint-Servaaskapittel in beeld. Juist op zo'n moment wordt het voor de historicus interessant.

Deze kritiek doet overigens weinig af aan het grote belang van dit (overigens smaakvol vormgegeven) proefschrift voor het onderzoek naar het leefklimaat in de vroege middeleeuwen. De resultaten zijn beschikbaar en de beurt is nu aan anderen om er verdere invulling aan te geven.

Rolf Hackeng

Reilly, D. J., *The art of reform in eleventh-century Flanders. Gerard of Cambrai, Richard of Saint-Vanne and the Saint-Vaast Bible* (Studies in the history of Christian traditions CXXVIII; Leiden, Boston: Brill, 2006, xv + 363 blz., 125,-, ISBN 90 04 15097 8).

Hoewel de volle middeleeuwen wel eens omschreven worden als de tijd van de grote kloosterbewegingen, is het ontvullend vast te stellen hoe moeilijk het wel is klare wijn te schenken over hun geschiedenis op het lokale en regionale niveau. Een goed voorbeeld is het graafschap Vlaanderen tijdens de late tiende en vroege elfde eeuw: kloosters speelden er een cruciale rol in de uitbouw van het grafelijke gezag en vervulden er een prominente rol als spirituele, artistieke en intellectuele centra, maar de bronnen zijn schaars en doordrenkt van politieke en ideologische agenda's die bij gebrek aan andere stemmen nog moeilijk te doorgronden zijn. Behalve vanuit de archeologie en het lang verwaarloosde gebied van de liturgie, werden er in de afgelopen decennia ook nauwelijks nieuwe bronnen aangeboden.

In *The Art of Reform* toont Diane Reilly overtuigend aan dat 'nieuw' materiaal vooral te vinden is in bronnen die historici vertrouwd in de oren klinken, maar waarvan de betekenis nog niet allemaal onderzocht werden. Haar analyse richt zich op de beroemde Bijbel van Sint-Vaast, een handschrift uit drie delen dat kort na de hervorming van de abdij van Sint-Vaast (Atrecht) in 1025 samengesteld en geïllustreerd werd. Kunsthistorici vonden dit handschrift tot nu toe vooral interessant omwille van zijn betekenis als voorloper van de Romaanse 'reuzenbijbels' en omwille van de miniaturen, die Karolingische en Angelsaksische invloeden verzoenen met een grote artistieke creativiteit. Als kunsthistorica besteedt Reilly natuurlijk aandacht aan die aspecten van het handschrift, maar doorheen het boek geeft ze ook nadrukkelijk aan dat ze wil aantonen dat de lokale context bepalend is geweest voor de opmaak van deze Bijbel en voor de keuzen die gemaakt werden voor de illustraties.

In hoofdstuk 2 gaat de auteur in op de samenstelling van de Bijbel. Uit de analyse van de tekstselectie en de ordening van de teksten blijkt dat dit ondanks de rijke verluchting toch meer was dan een statussymbool. Dit handschrift werd dagelijks gebruikt, en Reilly brengt het ontstaan ervan in verband met het belang dat de hervormers van Cluny hechtten aan bijbellectuur en met dat in die mate diversificatie in de samenstelling van bijbels. De Bijbel van Sint-Vaast verschilt echter zo van doorsnee 'Clunisiaanse' bijbels dat Reilly de beslissingen voor de samenstelling toeschrijft aan iemand uit de omgeving van Richard van Saint-Vanne, de hervormer van Sint-Vaast. Op zichzelf is dat een erg aantrekkelijke hypothese: misschien daarom worden veronderstellingen en mogelijkheden die de auteur ter illustratie van deze discussie aanbiedt, na enkele bladzijden zekerheden (het duidelijkst op p. 83). Toch is het verband tussen de hervorming en dit meesterwerk meer dan een veronderstelling. Reilly wijst op de povere toestand van het scriptorium van de abdij bij de redactie van de Bijbel en is mijn inziens overtuigend in haar argumenten dat deze uitzonderlijke inspanning in verband moet gebracht worden met Richards bedoeling het succes van de hervorming op alle mogelijke manieren aan te tonen. Kort gezegd beantwoordde de Bijbel dus niet enkel aan veranderende liturgische noden, maar ook aan een maatschappijbeeld dat de monniken wilden uitdragen.